

Aantekeningen uit de nalatenschap van

drs. J.F. van Os

31-12-1925 – 10-04-2021

© 2021 De erven van drs. J.F.van Os
gelicenseerd onder de
Creative-Commons CC BY-NC 4.0 licentie
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.nl>

U kunt

- het werk delen — kopiëren, verspreiden en doorgeven via elk medium of bestandsformaat
- het werk bewerken — herschikken, veranderen en afgeleide werken maken

onder de volgende voorwaarden:

- Naamsvermelding — De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een verwijzing naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. U mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met uw werk of uw gebruik van het werk.
- Niet-commercieel — U mag het werk niet gebruiken voor commerciële doeleinden.
- Geen aanvullende restricties — U mag geen juridische voorwaarden of technologische voorzieningen toepassen die anderen er juridisch in beperken om iets te doen wat de licentie toestaat.

Correspondentieadres: Adriaan van Os, email adriaan@adriaan.biz

Aanvulling p 151.

De orgels van de Hervormde Helenakerk te Aalten.

=====

Drs J.F. van Os.

Inleiding.

Over orgels wordt in ons land veel geschreven. Nederland is het land dat van alle landen ter wereld het "dichtst bevolkt" is met historische orgels. De grote belangstelling, die er bestaat voor de geschiedenis van de verschillende instrumenten en voor technische beschrijvingen daarvan, kan daarvan natuurlijk niet worden losgezien, evenals het feit, dat enkele van de thans levende Nederlandse orgelmakers hoog aangeschreven staan, niet alleen in eigen land. Zij hebben hun inspiratiebron dicht bij huis: De vele min of meer goed bewaard gebleven oude orgels, vaak door hen zelf gerestaureerd.

In het licht van deze belangstelling voor orgels moet deze brochure over het orgel van Aalten en zijn voorgangers worden gezien. Het is de eerste van een reeks uitgaven van het restauratiefonds van de Hervormde Kerk, bedoeld niet alleen voor de velen die in orgelhistorie zijn geïnteresseerd, maar ook voor allen die in de plaatselijke historie belang stellen. De laatsten zullen familienamen aantreffen, die thans nog in Aalten voorkomen. Ook is dit geschrift als bijlage te beschouwen bij de compact disk die tegelijkertijd verschijnt.

De geschiedenis van de orgels, die in de loop der tijden "de kerk van Aalten" hebben gesierd, is onvolledig overgeleverd door archiefstukken. Ook aan het orgel zelf, in de toestand van na 1940, waren nauwelijks gegevens over de historie van het instrument af te lezen. Van het 18de eeuwse orgel is niets meer dan de kas bewaard gebleven. Het inwendige van het instrument is - op een register uit 1811 na - in 1976 geheel nieuw gebouwd. Het was echter, dank zij de grote kennis van oude orgels van één der bij de bouw betrokken orgelmakers van zo hoge klankkwaliteit, dat in die dagen het orgel tot een der beste nieuwe orgels werd gerekend. En ook nu wordt bij nieuwbouw van orgels zelden de klankkwaliteit die het Aaltense orgel bij oplevering had, geevenaard.

In Aalten heeft men, waarschijnlijk onbewust, een oude traditie hoog gehouden: In 1560 vervaardigden de gebroeders Slegel, orgelmakers van internationale betekenis, hier een orgel. Daartegenover staat het jaar 1940, een dieptepunt in de orgelhistorie: Toen allerwege de belangstelling voor oude orgels sterk groeiend was, besloot men in Aalten het 18de eeuwse binnenwerk van het orgel met de vuilnismen mee te geven.

De inhoud van deze brochure verscheen reeds twee maal eerder. De eerste keer - in 1976 - was dit in de serie losbladige uitgaven van de stichting Orgelcultuur Regio Graafschap En Liemers, vervolgens in 1981 als een der hoofdstukken in het boek "Rondom de oude Sint Helenakerk". In principe is de tekst gelijklopend aan die der vorige uitgaven. Het was mogelijk hier en daar gegevens toe te voegen. Dit betreft o.m. de werkklijst van de orgelmaker Armbrust, een schets van wat na 1976 met het orgel is gebeurd en een beschrijving van het onlangs geplaatste kistorgel. De verwijzing naar de archiefstukken van het archief der Heerlijkheid Bredevoort moesten worden aangepast, gevolg van de hernummering van dit archief.

Aalten sept 1994.

p 153.

orgelreparaties moest hij ook de balgen bedienen ("puester treden"). Op 20 mei ontving hij hiervoor dus 18 stuivers.

Conraad Ruprecht is in ons land bekend als de bouwer van het orgel in de Hervormde kerk te Zevenaar. De kas hiervan, die nog bestaat en van bijzonder fraai houtsnijwerk is voorzien bevat het volgende opschrift: "Conradus Ruprecht me fecit A.H. 1697". Over de familie Ruprecht en hun verdere werkzaamheden zij verwezen naar een artikel van Friedrich Harling in "Unser Bocholt" 6).

p 154. Over Houben.

1734/40). Het enige orgel van hem dat grotendeels bewaard is gebleven, bevindt zich in Sprang; het is afkomstig uit de Waalse kerk te Dordrecht (1728). 9)

In 1726 heeft hij enig schilderwerk aan het orgel in Aalten verricht, getuige zijn nota "voor 3 lt verwe, swartsel en gold gelit".

In 1730 werd gewerkt aan "t urgel", wellicht ook weer door Houben.

In 1738 beginnen de kerkrekeningen van de organist/kerkmeester Abraham Stumph. Kort tevoren was hij in Aalten komen wonen. In 1723 had hij be-

orgelzolder in de Aaltense kerke" (P). In het archief is nog een stuk met veel gegevens over het overgieten der klokken in 1738, 1767 en 1786, over het orgel slechts deze opmerking, gedateerd 26 oktober 1798: "Het orgel in de Aaltense Kerke is voor een gedeelte van de aangegravene gronden en voor het grootste gedeelte door eene collecte door de gemeente betaalt" 11).

p 156.

tijd stamt). Wij doen een greep uit de vele vergelijkbare Westfaalse orgels 12); van de meeste zijn bouwer en bouwjaar onbekend: Korbecke, Beckum, Zwillbrock (door Reuter aan een der Klausings toegeschreven met jaar ca 1720; beide hypothesen zijn aanvechtbaar), Ruthen (1756), Scharfenberg (beide laatste orgels op goede gronden aan Adolph Cappelmann uit Geseke toegeschreven), Kallenhardt, Siddinghausen en Remblinghausen. Van al deze instrumenten, op dat in Zwillbrock en Kallenhardt na, is alleen de kas bewaard gebleven. De grote meesters van deze Westfaalse school

p 157

om duidelijke stijlverwantschap te verwachten. Vergelijkt men dan ook beide

p 157

wel zeer uitzonderlijke samenstelling. Het instrument werd van terzijde bespeeld, in die tijd nog vrij ongewoon. Aan de zuidzijde van de kas zijn nu nog sporen te zien van gaten voor re-

p 158

Uit hetzelfde jaar is een kwitantie aanwezig van een onderhoudsbeurt aan het orgel (Quitantieen van Kerkmeester Vaags nr 57):

p 160.

Sinds 1777 voert J.Buijel onderhoudswerkzaamheden uit. Soms wordt V. Menten naast Buijel genoemd. Buijel woonde vermoedelijk in Anholt (rekening 1784: "van anholt gekomen")

In 1787 en 1792 verrichtte de Orgelmaker J.Hageman reparaties voor resp. 39 gld en 20 gld, 13 st. De woonplaats van Hageman is niet bekend. In de Dinxperlose stukken wordt hij Mr Orgelmaker genoemd.

Vanaf 1800 stemt Buijel dan weer regelmatig het orgel. In 1804 declareerde hij 53 gld voor een stem- en schoonmaakbeurt. De kerkrekeningen lopen tot 1807. Dat Buijel het orgel tot 1809 in onderhoud had, blijkt uit de thans nog aanwezige initialen I.B. (J.B.) aan de binnenzijde der orgelkas.

Verbouwing 1811.

In 1811 vond een grote verbouwing van het orgel plaats. Dit blijkt uit meerdere stukken. In de eerste plaats is er een aantekening van de hand van de toenmalige predikant Bartolomeus Stephanus Westerbeek van Eerten ergens onderaan een bladzijde in het boek met kerkeradsverslagen (A). Hij noemt

p 161

de datum 16 juny 1811.

Uitvoeriger worden wij ingelicht door de Boekzaal. Dit tijdschrift voor predikanten en letterkundigen uit de 18de en 19de eeuw bevat veel kerkelijke berichten, waaronder orgelinwijdingen. Wat Aalten betreft lezen wij 10), dat het instrument op 16/6-1811 plechtig is ingewijd door de eerder genoemde predikant Westerbeek van Eerten. Er is sprake van een "bijkans geheel vernieuwd orgel". Er ...

In Van der Aa's Aardrijkskundig Woordenboek uit 1839 11) staat de mededeling: "Kerk van Aalten (Herv.) van tufsteen gebouwd, heeft een zeer fraai orgel, voor weinige jaren bijna geheel vernieuwd. De kerk is te klein voor alle buurtschappen".

Tenslotte is er het handschrift Broekhuizen, de grootste verzameling orgelgegevens uit de vorige eeuw. Het verschaft ondanks de veel voorkomende fouten zeer veel waardevolle informatie. Over Aalten schrijft Broekhuizen een aantal zaken, die hij kennelijk aan de Boekzaal heeft ontleend, verder over het orgel:

Heeft 23 stemmen, twee handclavieren van 4 1/2 octaaf, vrij pedaal en drie blaasbalgen.

In plaats van p 162:

De uitdrukking "bijkans geheel vernieuwd" (ook door Broekhuizen gebruikt) zal wel met enige restrictie moeten worden gelezen. Van de orgelmaker Jacobus Armbröst te Haaksbergen zijn de volgende werkzaamheden bekend (samengesteld naar gegevens uit De Boekzaal, Broekhuizen en eigen archief). Waar geen nadere gegevens zijn vermeld, betreft het nieuwbouw. Ook bij een nieuw orgel gebruikte Armbröst vaak ouder pijpwerk:

- 1811. Haaksbergen, Hervormde kerk, in 1851 verbrand.
- 1811. Aalten, Hervormde Kerk. Verbouwing bestaande orgel en toevoeging rugwerk.
- 1817. Haarle, Rooms katholieke kerk.
- 1822. Groenlo, Rooms katholieke Kerk. In het orgel in de huidige R.K. kerk is nog wat oud pijpwerk aanwezig.
- 1822. Doetinchem, Hervormde Kerk, verbouwing bestaande orgel. In 2de wereldoorlog verloren gegaan.
- 1827. Borculo, Hervormde Kerk. Verbouwing orgel van Tits, in 1925 door stormramp verwoest.
- 1829. Oldenzaal. Plechelmuskerk. Restauratie Quelhorst-orgel. Het bevindt zich nu in Utrecht, Gereformeerde Gemeente.
- 1830. Lonneker, Hervormde Kerk.
- 1832. Eibergen, Hervormde kerk, wijziging orgel van Jalinck. Het instrument bevindt zich thans in Westervoort.
- 1835. Groenlo Hervormde Kerk, verbouwing bestaande orgel. Thans niet meer aanwezig.
- 1841. Almelo, doopsgezinde Kerk, verbouwing orgel van Heylman.
- 1841. Geesteren, Hervormde Kerk. De kas is verdwenen, het binnenwerk bevindt zich in Uitwijk.
- 1841. Lichtenvoorde, Hervormde Kerk. Nieuwbouw met veel ouder materiaal. De kas is later verwijderd en het binnenwerk sterk gewijzigd, in 1982 gereconstrueerd, ook de kas.
- 1842. Lobith, Rooms Katholieke Kerk. Orgel verdwenen.
- 1843. Lichtenvoorde, Rooms Katholieke Kerk. Orgel verdwenen.
- 1845. Goor, Hervormde Kerk. De kas is onlangs vernietigd. Het binnenwerk bevindt zich in de Gereformeerde Zuiderkerk te Bunschoten.
- 1851. Lutte, Rooms Katholieke Kerk.
jaar onbekend:
Haaksbergen, Rooms Katholieke Kerk. Reparatie.
Vaasen, Hervormde Kerk.

Armbröst was een orgelmaker met een eigen stijl. Hij ging niet erg met zijn tijd mee. In Aalten blijkt dat o.m. uit zijn dispositie van het rugwerk en de aanwezigheid van een enkele pedaalstem: een Bazuin. Overall waar Armbröst een vrij pedaal maakte, bracht hij een 16 voets tongwerk aan, vaak als enige stem. Hieruit blijkt de verwantschap tussen zijn werk en de Westfaalse orgelbouw.

De Bazuin met houten bekens, in Aalten nog aanwezig, stamt zeker van Armbröst.

Over de constructie van het door hem gemaakte rugwerk in Aalten kunnen wij niet onverdeeld gunstig oordelen. Het is te breed in vergelijking tot het hoofdorgel, de kas is slordig, zonder panelen in elkaar gezet. De indeling van de frontpijpen was allesbehalve fraai (zie foto p. (**...**)). Deze is dan ook in het rugwerk van het nieuwe orgel in 1976 niet gereconstrueerd.

De klaviatuur moest Armbrost naar de voorzijde overbrengen. De manuaalomvang was bij de afbraak van het orgel in 1940 C,D - d'', zodat deze waarschijnlijk nog uit 1758 stamde. Voor een in 1811 nieuw gemaakte lade zou deze omvang ongebruikelijk zijn geweest. Dat wil zeggen: bij andere orgelmakers dan Armbrost! Het rugwerk kreeg ook die omvang!

p 163.

Er zijn geen kerkrekeningen bewaard gebleven waaruit blijkt, hoe het onderhoud van het orgel heeft plaatsgevonden van 1811 tot ongeveer 1870. Rond 1870 had L.Schwarze uit Anholt het orgel in onderhoud, rond 1900 heeft de firma Leichel deze taak overgenomen. Omstreeks 1930 doet de firma P.van Dam (v/h L.van Dam en Zonen) te Leeuwarden dit werk. Aan de dispositie zijn wijzigingen aangebracht, zoals uit de hierna te noemen opgave uit 1940 zal blijken. Oude stemmen moesten plaats malen voor registers die meer aan de romantische smaak van die dagen beantwoordden.

p. 165.

heid gebruik gemaakt, de witte verflaag te verwijderen, zonder zich te realiseren daarbij ook de zich daaronder bevindende oorspronkelijke kleurlagen te vernietigen.

p. 166

labiumvorm, zoals bij 17de eeuwse Westfaalse orgels meer voorkomt. Daarnaast was er hier en daar wat verspreid 19de eeuws pijpwerk, waarvan alleen de Bazuin 16 vt met houten bekens met zekerheid aan Armbrost kon worden toegeschreven.

Het orgel van 1976.

maker K.B.Blank & Zn te Herwijnen, was in november 1975 zover voltooid, dat het voor de eredienst kon worden gebruikt. De feitelijke leiding van deze orgelbouw had de Zwitserse orgelmaker van Nederlandse afkomst Bernhardt Edskes, destijds woonachtig in Mutschellen AG. Hij heeft tot in details het ontwerp van het orgel gemaakt en de metingen berekend, terwijl hij de leiding had van de intonatie der labiaalstemmen. Namens de kerkvoogdij trad Willem Retze Talsma op als adviseur. Het is zijn idee geweest Edskes bij de bouw in te schakelen. De overdracht aan de kerkvoogdij vond plaats op 8 april 1976 met een concert van Talsma.

Alle pijpen van het vorige orgel (op een register na), ook de pijpen die van oud metaal waren vervaardigd, zijn eind 1977 aan gemeentelieden als souvenirs verkocht.

Tijdens de bouw van het orgel was een hulp-orgel in de kerk opgesteld, destijds eigendom van W.R.Talsma, vervaardigd door de 19de eeuwse Luikse orgelmaker Grain d'Orge en door Verschuieren Tongeren gerestaureerd.

Beschrijving van het orgel, toestand 1976.

p 167

spronkelijke vorm teruggebracht. Aan de binnenzijde aan de noordzijde met krijt initialen I.B. (J.B.) met jaartallen 1802-1808. Deze zijn van J.Buijtel. Aan

p 169.

plm. 17 stemmen op een manuaal. Voor de afbraak in 1940 waren twee stemmen gedeeld in bas en discant. Met bv. een Tremulant of Afsluiting komen we zo tot 20 registertrekkers. Aan de binnenzijde van de kas zijn

gaten voor de toetsen van een pedaalklavier te zien, omvang C,D-g. De rugwerkkas uit 1811 is uit eiken plan-

p 171.

Temperatuur: Naar Werckmeister.

Conclusie: Direct bij voltooiing van de bouw was duidelijk, dat een uitzonderlijk goed instrument tot stand was gekomen, dat de vergelijking met de beste nieuwe instrumenten in binnen- en buitenland kon doorstaan. Vaste bespelers, gastorganisten bij de vele orgelconcerten die volgden en het publiek waren het daarover eens.

Enige registers die in het bijzonder door hun klankschoonheid opvielen:
De

p 172.

Belangrijker nog dan de schoonheid van enkele registers was de goede klankopbouw van het geheel, het prestantenplenum van het manueel, groot en breed, en die van het rugwerk, penetrant en tintelend. Ook bij de verschillende fluitenkorren kan een dergelijk onderscheid worden gemaakt. De klank van het orgel in deze toestand is vastgelegd o.m. op de plaat Achterhoekse orgels 1 (bespeeling Gijs van Schoonhoven, Eurosound Herveld).

Aanpassingen na 1976.

Enige jaren na de bouw begonnen zich problemen voor te doen met de tongwerken. Deze waren wel door Edskes ontworpen maar niet door hem geïntoneerd.

Reeds kort na 1976 verving Blank de Regaal door een ander register van die naam. De nieuwe Regaal is van hetzelfde type als Edskes en Blank in het rugwerk van het orgel te Zeerijp plaatsten.

De Trompet (man), Trompet 8 vt (ped.) en vooral de Bazuin waren te zwak. In de Dulciaan en Trompet (man) spraken enkele pijpen niet goed aan. De Trompet 4 vt functioneerde uitstekend maar was te sterk in vergelijking tot de andere pedaal tongwerken. Ook de Vox humana voldeed goed na wat kinderziekten en werd zeer geroemd.

In 1992 verrichtte Blank werkzaamheden aan de tractuur. In 1993 volgde een herziening van de klank van het orgel. De winddruk werd verlaagd. Van de dubbele Prestant 8 vt werd een koor stom gemaakt. De Dulciaan en Trompet (manueel) verving Blank door andere gelijknamige registers van engere mensuur en zonder belering. Van de Trompet (ped) en Bazuin nam hij de belering weg. Dit laatste register werd 1/2 toon naar boven opgeschoven na de ontdekking, dat Armbrost een toonhoogte gebruikte, verschillend van de huidige. Deze verschuiving had niet betrekking op de bekken, wel op de overige onderdelen, die uiteraard voor de toon C moesten worden vernieuwd. Enige registers ondergingen een kleine intonatiebeurt. Daar aan een aantal tongpijpen nog wat werk verricht moet worden, beperken wij ons tot de conclusie, dat de verhouding in klanksterkte tussen labialen en tongen is verbeterd en dat wat de labialen betreft aan de wens van publiek en organist betreffende een mildere orgeltoon is voldaan.

Er is nog nog geen mogelijkheid geweest, de kassen en de galerij weer in de kleuren te schilderen, genoemd in de rekening uit 1764. Wel heeft men zeer onlangs een deel van het snijwerk van het orgel verguld.

De beschrijving van het orgel in de huidige staat kan achterwege blijven. Men krijgt deze door in de beschrijving uit 1976 de volgende wijzigingen aan te brengen:

Manueel Prestant 8 vt. "discant dubbel" vervangen door: "een dubbelkoor stom gemaakt".

Winddruk manualen 82 mm vervangen door: 73 mm.

Winddruk pedaal 86 mm vervangen door: (***) 79 mm. (***)

Het kistorgel

Op 24 november 1989 is een kistorgel in gebruik genomen. Het is gebouwd door de orgelmaker M.H.van Vrouwerff te Aalten en geplaatst in het koor der kerk. De dispositie is:

Manuaal C-f''''.

Holpijp 8 vt (C-h van redceder, rest van metaal)

Roerfluit 4 vt (C-H van redceder, kleinste pijpen conisch open)

Prestant 2 vt

open plaats voor Regaal 8 vt.

Er is geen pedaal.

Kas: gemaakt van eikehout met fraai snijwerk, waaronder een afbeelding van St Helena, patrones der kerk

Opstelling op de lade: het groot octaaf diatonisch, verder chromatisch.

Pijpwerk: Het metaal bestaat voor 95% uit lood. Het is niet gehamerd.

Mensuren naar die van een kabinetorgel van Vool uit 1804.

Temperatuur: naar Werckmeister.

Mechaniek: met stekers en een wellenbordje voor het groot octaaf.

Windvoorziening: Er is een balg van speciale constructie onder in de kas.

Het is opmerkelijk, dat de bouwer van dit fraaie instrumentje als orgelmaker geheel autodidact is. De houten pijpen heeft hij zelf vervaardigd, de metalen pijpen zijn door Stinkens, Zeist.

Gebruikte afkortingen.

- Acta Catalogus Communicantium, Dat is Register der Communicanten, Als mede Acta Presbijterij Altensis offte Die Handelingen des Altensges Kerkeraat (1645-1843, met hiaten). Later aangebrachte paginering met potlood, AHG, inv. nr 1.
- AHG Archief van de Nederlands Hervormde Gemeente Aalten, in beheer bij het Gemeente-archief te Aalten.
- DGB. Archief der Drost en Geerfden Bredevoort, thans in gemeente-archief te Aalten.
- K. Kerkrekeningen. Dit is een gecompliceerde zaak. In de 18de eeuw waren er 2 kerkmeesters, die hun inkomsten uit verschillende delen van de heerlijkheid Bredevoort inden, elk met eigen rekeningenboek. Een deel is in DGB, een ander deel in AHG bewaard. Sommige rekeningen komen gelijkluidend in beide archieven voor. Hier is een overzicht:
Boek der verpachtingen ende rekeningen, Kerk te Aalten 1674-1688 en 1719-1766, AHG, inv. nr 214.
Kerken Ontfangts en uijtgaven 1766 - 1807, AHG inv. nr 215.
Kerkrekeningen met bijlagen (quitanties) 1700-1789. DGB 177 t/m 201. Een deel hiervan ook nog eens geluidend in de hierna genoemde bron P.
Rekeningen vanaf 1861. AHG, nr 211 (er zijn dus geen rekeningen van 1810-1861 bewaard gebleven).
- P. Protocol van Mark Gericht tot Aalten, 30 juni 1696 - 16 nov 1788 en een verslag uit 1834. DGB, nr 76.
- Reuter R. Reuter. Orgeln in Westfalen, Kassel 1965.

Bronvermeldingen en aantekeningen.

- 1) M.A.Vente. Bouwstoffen tot de Geschiedenis van het Nederlandse Orgel in de zestiende eeuw. Amsterdam 1941, p 199.
- 2) Rudolf Reuter. Orgeln in Westfalen, Kassel 1965, p 323 (brief Slegel), verder gegevens over in de tekst genoemde Westfaalse orgels.
- 3) J.Grimberg. Het orgel in de St.Walburgskerk te Zutphen, bijdragen en mededelingen der Vereniging Gelre, 29, Arnhem 1926.
- 4) Acta, p 70
- 5) Acta Classis Zutphen, in beheer bij Gemeente-archief Zutphen.
- 6) E.M.Smilda. Twee Eeuwen tussen Es en Slinge, Aalten, 1964, p 22 en 82.
Contract met Ruprecht 10/1-1705, inv. nr 202.
- 7) F. Harling. Vor 300 Jahren: Anholter Orgelbauer errichten Orgeln am Niederrhein und in den Niederlanden, in Unser Bocholt, Jahrgang 22, 1971, p 17-26.
- 8) Reuter p 237
- 9) DGB nr 202
- 10) M.A.Vente. Thomas Houben, orgelmaker te Ratingen (in het Nederlands geschreven), Beitrage zur rheinischen Musikgeschichte, Heft 52, Koln 1962.
- 11) Door mij genoteerd rond 1970. Volgens toenmalige nummering: Archief Heerlijkheid Bredevoort nr 29 c. Waar dit stuk terecht is gekomen na de herindeling van het archief, is niet duidelijk.
- 12) ontleend aan Reuter.
- 13) Joachim Hess. Dispositien der merkwaardigste Kerk-orgelen, welken in de zeven vereenigde provincien als mede in Duytsland en elders aangetroffen worden, Gouda 1774. Heruitgaven Utrecht 1945 en Buren 1980, p 59. De paginanummering komt bij al deze uitgaven overeen.
- 14) H.D.J. van Schevichaven. De St.Stephenskerk te Nijmegen, Nijmegen 1900. p 102 v.v.

- 15) DGB nr 1.
- 16) Acta p 70.
- 17) Boekzaal der Geleerde Wereld, Amsterdam, jaargang 1811, II, p 82 v.v.
- 18) A.J.van der Aa. Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, Gorinchem 1839-1951, nieuwe uitgave Zaltbommel 1976-80.
- 19) George Hendricus Broekhuizen Senior. Orgelbeschrijvingen, handschrift ca 1850-1862, uitgegeven door A.J.Gierveld, Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis 1986. Deel I, p. 106. Het eerder door mij gebruikte afschrift van het Broekhuizen-bericht in De Graafschapper van 27/3-1939 is niet geheel correct.
- 20) Samengesteld naar gegevens uit de Boekzaal, Broekhuizen en eigen archief.
- 21) M.H. van 't Kruys. Verzameling van Dispositien der verschillende orgels in Nederland, Rotterdam 1885, heruitgave Amsterdam 1972.

